

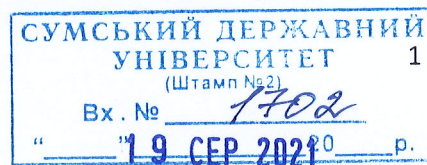
ВІДГУК

офіційного опонента,
доктора економічних наук, професора,
члена-кореспондента НААН України Третяка Антона Миколайовича
на дисертаційну роботу Макарової Вікторії Вікторівни за темою:
«Еколого-економічна організація системи сталого сільськогосподарського
землекористування», подану на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка
природокористування та охорони навколишнього середовища

Актуальність теми дисертаційної роботи

Земля - буквально земля під нашими ногами - це ресурс, що виснажується, що складається з ґрунту, води, мінералів, рослин і тварин. Це невід'ємна частина нашої системи життєзабезпечення і ключовий елемент наших громадських і економічних структур. Оскільки ми боремося з нинішнім станом земельних ресурсів – то тверезим нагадуванням є про неправильне використання і безгосподарність в минулому. Здоров'я і стійкість наших земельних ресурсів багато в чому визначаються управлінськими методами, системами правління і змінами навколишнього середовища.

Одночасно, формування системи землекористування необхідно розглядати як економічно ефективне, довгострокове державне капіталовкладення в інфраструктуру країни, без якої нормальне функціонування держави неможливо. Ефективна система землекористування дозволяє: забезпечувати гарантії і надійний захист прав власності, володіння і користування на земельні ділянки та інші природні ресурси, а також пов'язаного з ними іншого нерухомого майна; обґрунтувати рівень земельних платежів та забезпечувати фінансову стабільність розвитку територіальних громад; здійснювати охорону земель та інших природних ресурсів; розвивати і регулювати земельний ринок; забезпечувати іпотеку земельної власності; забезпечувати процес планування і розвитку землевпорядної та іншої інфраструктури облаштування земельних ділянок; знижувати кількість земельних спорів; підтримувати раціональне використання природних ресурсів; забезпечувати створення баз даних і карт із земельних та інших природних ресурсів, стану навколишнього середовища;

забезпечувати капіталізацію та екологізацію землеволодінь і землекористувань юридичних осіб та громадян і т.п.

Разом з тим, сучасні економічні, екологічні, соціальні та інституціональні умови розвитку системи економічно-ефективного, екологічно-безпечного та соціально-збалансованого землекористування в Україні висунули ряд нових напрямків розширення змісту терміна «*система землекористування*», зокрема, яка включає: 1) землекористування – елемент інституціонально-поведінкового механізму економіки країни, її регіонів та територій територіальних громад; 2) землекористування - елемент механізму інвестиційно-інноваційної діяльності; 3) землекористування - елемент підвищення природно-ресурсного потенціалу території; 4) землекористування - елемент соціально-екологічного механізму; 5) землекористування - елемент організаційного та землевпорядно-правового механізму управління земельними та іншими природними ресурсами і земельно-майновими комплексами; 6) землекористування - елемент фінансово кредитного механізму.

Тому, розглядаючи проблематику еколого-економічної організації системи сталого сільськогосподарського землекористування маємо зауважити на складність взаємовідносин, з одного боку, суспільства та природи, а з іншого боку, окремого суб'єкта системи землекористування та природи. Історично має місце ситуація, згідно до якої представники соціуму, маючи за мету отримання прибутків, отримували короткострокові вигоди, тоді як їх дії надмірно шкодили раціональному довгостроковому використанню сільськогосподарських угідь та знижували їх продуктивні якості. Оскільки територія України характеризується надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності, що значно перевищує екологічні нормативи, виникає проблема необґрунтованого і неузгодженого впливу економічної та екологічної складових на функціонування системи сільськогосподарського землекористування. З наданих позицій сталість системи сільськогосподарського землекористування слід розглядати у контексті не підвищення споживання земельно-ресурсного потенціалу, а скоріш з точки зору його раціонального використання за умов перманентного зростання

антропогенного навантаження на ґрунти орнопридатних земель. Підсумовуючи сказане слід визнати, що в процесі сільськогосподарського виробництва завжди необхідно ураховувати ступінь впливовості господарської діяльності суб'єктів землекористування на поточний стан навколишнього середовища та у кожному конкретному випадку суворо дотримуватися вимог щодо екологічної рівноваги в структурах агроландшафтів сільських територій.

За умовами представлених міркувань, проблематика дисертаційної роботи Макарової В.В. є не лише своєчасною, а й такою, що спирається на дослідження теоретичних засад, методологічно-методичних положень, практичного досвіду світових екологічних організацій і державних регуляторних установ, завданням яких є охороні і збереження стратегічного світового потенціалу, продуктивного земельного ресурсу, для усіх поколінь людської цивілізації. З цих позицій маємо визнати, що тема представленої дисертаційної роботи є актуальною.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій та їх достовірність

Ознайомлення із дисертацією, авторефератом та публікаціями здобувачки дозволяє зробити висновки відносно того, що викладені в дисертаційній роботі наукові положення характеризуються обґрунтованістю і достовірністю та мають прояв у логічності міркувань і завершеності думок. Викладені за текстом роботи наукові результати ґрунтуються на загальнонаукових методах дослідження, які базуються на загально-філософському вченні щодо загальних закономірностей суспільного розвитку, основних принципах та положеннях сучасної парадигми усталеного природокористування та охорони навколишнього середовища, теорії обмежень та теорії економічної корисності, апарату математичної статистики, сучасних концепціях моделювання еколого-економічних систем, теоретичних та прикладних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених щодо раціонального землекористування у сфері сільськогосподарського виробництва. Спеціальні методи наукового дослідження обумовлені економічно-статистичним методом збирання, групування, аналізу та використання матричних даних щодо динаміки трансформаційних перетворень продуктивних якостей ґрунтів орних земель;

абстрактно-логічним методом моделювання трансформаційних явищ в системі сільськогосподарського землекористування; методом порівняння при уточненні розрахункових показників екологічної потужності землевпорядної системи чи її окремих частин; методом прогностичного передбачення при формуванні сталої організації продуктивного землекористування.

Об'єктом дослідження дисертанткою було визначено процес провадження еколого-економічної організації системи сталого с.-г. землекористування. У той же час предметом дослідження є науково-методологічне підґрунтя формування еколого-економічної організації системи сталого с.-г. землекористування в умовах відкритого ринку землі.

Мета дослідження, сформульована дисертанткою, полягає в розробленні та апробації теоретичних і методологічних засад еколого-економічної організації системи сталого с.-г. землекористування за вимоги довгострокової експлуатації продуктивного земельного ресурсу. Висновки та пропозиції, надані авторкою, є достатньо логічними і аргументованими. Вони виходять зі змісту та результатів наукового дослідження, розкривають мету дисертаційної роботи та містять елементи наукової новизни і практичної цінності.

За результатами вивчення висновків та рекомендацій, які представлені в роботі, можна стверджувати, що вони є достатньою мірою обґрунтованими, а також змістовними та несуперечливими. Дослідження проведені за регламентом науково-дослідної роботи Сумського аграрного національного університету: «Організаційно-економічні основи уніфікації обліково-аналітичних процедур та оперативного контролю сільськогосподарських підприємств», «Оцінка рівня страхового захисту сільськогосподарських підприємств», а також «Інституційні засади розвитку систем землевпорядкування в умовах Північно-Східного регіону України». В поданих дослідженнях здобувачкою розроблялися питання раціонального використання сільгоспугідь, умов оптимізації структури системи землекористування, набору оптимізаційних стратегій формування конкурентних пріоритетів сільськогосподарських структур, засад формування обмежувальних середовищ в системі сільськогосподарського землекористування тощо.

Пропозиції та рекомендації авторки стосовно визначення ринкової вартості земель сільськогосподарського призначення із урахуванням інтегрального коефіцієнта екологічних деструкцій впроваджено у діяльність Приватного підприємства – Оціночна фірма «Волфа» (довідка № 15/1 від 09.09.2020 р.); щодо реалізації дорожньо-лагової карти із організації сталої структури системи сільськогосподарського землекористування – у діяльність Міськрайонного управління в м. Суми та Сумському районі Головного управління Держгеокадастру в Сумській області (довідка № 2455/2 від 24.10.2020р.); щодо аналізу здатності системи землекористування відновлювати, накопичувати та відтворювати продуктивні властивості сільськогосподарських земель на основі фактора екологічної потужності – у діяльність ТОВ «Агрофірма «Степ» Сумського району (довідка № 412 від 10.09.2020р.); щодо застосування принципу внеску під час оцінювання поточного стану сільськогосподарського земель, що відображує взаємозв'язок між вартістю угідь та їх корисністю для землевласника і землекористувача – у діяльність Фермерського господарства «Зелений лан» Сумського району (довідка № 54 від 18.04.2020р.).

Приведені теоретико-практичні результати дисертаційного дослідження відповідають реальному стану функціонування системи землекористування в сільському господарстві. Обсяг матеріалу дисертаційної роботи є достатнім для сприйняття її змісту, обґрунтування запропонованих висновків та рекомендацій. Разом з тим приведені механізми прогностичного передбачення уможливлених сценаріїв (оптимістичного, песимістичного) розвитку збереження продуктивних властивостей сільгоспугідь має практичне продовження.

З погляду на представлене вище, дисертаційна робота Макарової В.В. на тему «Еколого-економічна організація системи сталого сільськогосподарського землекористування» засвідчує її теоретичну і практичну цінність.

Наукова новизна, теоретична і практична значущість дисертації

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи Макарової Вікторії Вікторівни полягає в тому, що в ньому розвинено та поглиблено теоретико-методологічні та методичні засади еколого-економічної організації

системи сталого сільськогосподарського землекористування в умовах формування обмежувального середовища. На захист дисертанткою винесені наступні результати дослідження, що містять наукову новизну:

1. Вперше розроблено концепцію еколого-економічної організації системи сталого сільськогосподарського землекористування як режиму стійкого функціонування системної структури, що сприятиме формуванню земельних відносин на еколого-економічних засадах. Головною компонентою концепції є необхідне узгодження суспільних інтересів і приватних інтересів землевласників і землекористувачів через досягнення екологічного компромісу. (с. 219-221).

2. Вперше розроблено методологію інтегрального оцінювання якості земель сільськогосподарського призначення, що базується на урахуванні комплексу суттєвих екологічних коефіцієнтів (співвідношення сільгоспугідь в ландшафті, набір сільгоспкультур в польовій сівозміні, родючість ґрунтів, інтенсивність використання сільгоспземель, фізична деградація та поточний стан забруднення ґрунтів). Отримані результати стали базою для визначення регіональних вартісних поправок, які спрямовані на коригування та кінцеве формування вартості земель сільськогосподарського призначення в умовах функціонування земельного ринку (с. 357-387).

3. Вперше розроблено дорожньо-лагову карту формування усталеної структури системи сільськогосподарського землекористування в умовах дії екологічних деструкцій різної спрямованості та змісту, що забезпечує мінімізацію негативного антропогенного навантаження на продуктивні властивості земель сільськогосподарського призначення і зменшення втрат внаслідок погіршення їх якісних властивостей. Це сприяло формалізації часової невідповідності у виконанні природоохоронних заходів та отриманням ефекту від їх реалізації із відповідною кількісною оцінкою їх еколого-економічного напрямку розвитку(с. 97-99).

4. Вперше розроблено методологію визначення фактора екологічної потужності системи землекористування, що визначається такими екологічними показниками як потужність сільгоспземель за балансом гумусу, поживних і

мінеральних речовин. Обґрунтовано, що застосування фактору екологічної потужності системи землекористування повністю узгоджується із ефектом декаплінгу. За результатами трендового коливання даного фактора проведено групування адміністративних областей, що дозволяє прогнозувати необхідну продуктивність земель в умовах зростаючого антропогенного тиску з боку сільськогосподарських підприємств (с. 280-302).

5. Удосконалено методологію просторово-часової моделі системи сталого сільськогосподарського землекористування, що базується на застосуванні п'яти - секторної матриці еколого-економічної «базової плати» (регресивний, екстенсивний, прогресивний, природоохоронний й урівноважений сектори). За результатами застосування означеної моделі обґрунтовано еколого-економічні трансформації в кожному з секторів та прогнозовано можливі наслідки цих трансформацій (с. 36-40).

6. Удосконалено науково-методологічний підхід до конструювання моделі обмежувального середовища системи сталого сільськогосподарського землекористування, який базується на покроковому врахуванні трьох груп спеціальних обмежень (загально-принципові, публічно-цільові, суб'єктно-виокремлені). Обґрунтована необхідність проектування обмежувальних норм по відношенню до окремої земельної ділянки з урахуванням її просторово-кліматичного розташування і поточно-функціонального використання. Реалізація даного підходу дозволяє визначати ступінь впливу запроваджуваних обмежень на функціонування системи усталеного сільськогосподарського землекористування (с. 232-237).

7. Удосконалено науково-методологічне підґрунтя визначення індексу цінності сільгоспугідь як індикатора, що розраховується співвідношенням продуктивної цінності і поточної вартості землі, та характеризує поточний рівень усталеності системи сільськогосподарського землекористування. Застосування індексу цінності сільгоспугідь дозволило прогнозувати оптимістичний та песимістичний сценарії розвитку системи землекористування

та виходячи з цього обґрунтувати шляхи забезпечення оптимістичного напрямку розвитку системи сільськогосподарського землекористування (с. 344-348).

8. Удосконалено науково-методичні засади об'єктно-публічного сценарію структурування системи сільськогосподарського землекористування, основою якого є встановлення регулятивних відносин між суб'єктами земельних відносин через утворення шаблонів еколого-економічних відносин. Даний сценарій уможлиблює переорієнтацію дій суб'єктів землекористування в публічно-визначені поведінкові шаблони, а правове регулювання цього процесу забезпечує раціональне використання природних ресурсів, відтворення і охорону земельно-ресурсного потенціалу (с. 113-118).

9. Набуло подальшого розвитку наукове підґрунтя поняття «стале землекористування», що пропонується визначати як режим стабільного функціонування системної організації, яка уможлиблює формування збалансованих і гармонізованих земельних відносин еколого-економічної спрямованості та придатна сприймати трансформації у зовнішньому й внутрішньому середовищах, що дозволяє підтримувати рівень якості земель сільськогосподарського призначення (с. 104-105).

10. Набули подальшого розвитку теоретико-методологічні засади застосування принципу інформаційно-технологічного внеску у вартісне оцінювання земельних об'єктів, використання якого передбачає представлення процесів сільськогосподарського землекористування з урахуванням інформаційної та технологічної компонент. Застосування даного принципу забезпечує об'єктивність та достовірність оцінювальних процедур при визначенні вартості земель та прозорість функціонування земельних відносин (с. 352-353).

11. Набуло подальшого розвитку наукове обґрунтування матриці ув'язки екологічних умов та економічних можливостей земель сільськогосподарського призначення, ключовим елементом якої є узгодження різнорівневих комплектів базових екологічних обмежень та забезпечення відповідної продуктивності сільгоспугідь. Це дозволило визначити для кожної групи областей мінімально-

необхідний набір екологічних обмежень у відповідності до рівня їх екологічної потужності (с. 320-322).

12. Набули подальшого розвитку методологічні засади формування комплексу еколого-економічних регуляторів процесу землекористування відповідно до інституціональних форм використання земель, що передбачає коригування плати за використання земель сільськогосподарського призначення на екологічну поправку, а також дозволяє мінімізувати взаємну залежність суб'єктів земельних відносин на умовах неповних прав на землю (с.122-127).

Зазначені результати висвітлюють вирішення основних завдань дисертаційної роботи та дають можливість зробити висновок про наявність в них елементів наукової новизни різного ступеня.

Повнота викладення положень дисертації в опублікованих працях і в авторефераті

Основні наукові положення, рекомендації та висновки дисертантки опубліковано у в 44 наукових працях загальним обсягом 57,94 друк. арк., з яких особисто авторці належить 55,46 друк. арк., зокрема: сім одноосібних монографій, розділи в 3 колективних монографіях, 19 статей у наукових виданнях України, що індексуються міжнародними базами даних, серед яких 19 видань мають статус фахового, 3 – індексуються базою Scopus та 1 – базою Web of Science, 11 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Зміст автореферату розкриває базові положення, висновки і пропозиції, що наведено в дослідженні. Характер видань і зміст наукових праць відповідають вимогам атестаційної колегії МОН України, пропонованим для повноти висвітлення отриманих результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертаційної роботи

Разом з тим, що дисертаційне дослідження має очевидну наукову новизну та безсумнівну практичну значущість, воно не позбавлено окремих зауважень та дискусійних положень, а саме:

1. Аналізуючи представлену у дисертаційному дослідженні Анотацію (стор. 2-6 дисертації) можна не погодитися з тим, що оскільки приведена робота присвячена еколого-економічній організації системи сталого землекористування із запровадженням комплексу системно-обмежувальних нормативів, здобувачка надалі не розкриває сутності понять «обмеження» та «системно-обмежувальні нормативи», що знижує розуміння змістовної сутності дослідження.

2. В рисунку 2.5 дисертаційного дослідження вказується, що загальна площа земельних ділянок не має перевищувати 20% площ сільгоспугідь на території району та 100 000 га площ сільгоспугідь в межах території України, посилаючись на проект закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення». Проте цей закон вже прийнятий Верховною Радою України і ця норма відхилена для розміру приватної власності. Разом з тим, для землекористування сформованого на праві оренди або емфітевзису, то доцільно було здійснити обґрунтування розмірів сільськогосподарських землекористувань в розрізі природних зон в контексті екологічної раціоналізації.

3. В розділі 3 дисертанткою обґрунтовуються наукові засади концепції еколого-економічної організації *системи* сільськогосподарського землекористування, проте на рисунку 3.9 (стор. 220) приведена Концептуальна модель еколого-економічної організації сталого землекористування а не системи. Адже, стале землекористування є тільки одним із елементів, системи землекористування, як інтегральної багатofункціональної соціально-економічної та природної системи.

4. Позитивно оцінюючи приведену в дисертаційній роботі дорожньо-лагову карту щодо формування усталеної структури системи землекористування (стор. 97-99 дисертації), здобувачці було би варто більш детально розтлумачити характерні ознаки, основні принципи, сутнісний зміст та підсумкові вимоги, які мають місце у кожному з видів часових лагів: економетричної спрямованості, екологоцентричної спрямованості і еколого-економічного компромісу.

5. Для перевірки гіпотези із існування оптимальної кількості обмежень дисертантка розглядає графічну модель впливу кількості обмежень на формат функціонального виду системи землекористування: неорганізована, оптимальна, дезорганізована (стор. 139-141 дисертації). У цій площині є логічними виявити основні фактори, які здатні забезпечити стабільне (оптимальне) функціонування системної конструкції, та надати рекомендації щодо їх провадження.

6. Для перевірки ступеня впливу екологічних деструкцій на поточний стан сільськогосподарських земель дисертанткою запропоновано інтегральний коефіцієнт урахування екологічних деструкцій (K_{ED}), який представляє добуток комплексу специфічних індикаторів (коефіцієнтів), які мають відносні кількісні значення за відповідності до переліку заданих екологічних обмежень (стор. 357-358 дисертації). У цьому випадку природно виникає питання щодо достатності таких індикаторів (за текстом дисертації їх шість) для об'єктивного оцінювання впливу системних екологічних деструкцій.

7. Більш широкого розкриття потребує і пропозиція дисертантки щодо коригування вартості земель сільськогосподарського призначення за допомогою регіональних коригуючих поправок ($P_{KП}$), розрахованих на основі регіональних коефіцієнтів екологічних деструкцій (табл. 5.16, стор. 391-393 дисертації). У цій площині є важливим правовий аспект наявної можливості щодо зменшення або збільшення вартісних показників сільськогосподарських угідь, тобто детальніше розглянути законодавче підґрунтя державного сприяння цьому процесу.

Водночас наведені вище зауваження і дискусійні положення не знижують як теоретико-методологічної цінності авторських розробок, так і їх практичної значимості, і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, окремі ідеї якої можуть стати підґрунтям для подальших системних досліджень у сфері організації сталого сільськогосподарського землекористування.

Загальні висновки

Дисертаційна робота Макарової Вікторії Вікторівни «Еколого-економічна організація системи сталого сільськогосподарського землекористування» написана відповідно до чинних вимог, містить теоретичні, методичні,

методологічні та практичні розробки, які засвідчують, що отримані в роботі нові науково-обґрунтовані результати вирішують актуальну наукову проблему організації системи усталеного сільськогосподарського землекористування на еколого-економічних засадах в умовах обмежувального середовища.

Зміст дисертаційної роботи відповідає темі дослідження та спеціальності 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. Автореферат відповідає за своїм змістом та структурою дисертаційній роботі. Обсяг друкованих праць та їх кількість відповідає вимогам МОН України щодо оприлюднення основного змісту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

Оцінюючи отримані в дисертаційній роботі науково-обґрунтовані результати, їх експериментальну перевірку та прикладне впровадження, вважаю, що дисертація Макарової Вікторії Вікторівни за своїм змістом, оформленням, теоретичним обґрунтуванням, рівнем наукової новизни, обсягом проведених досліджень і прикладною значущістю розробок відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013р. №567), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища.

Офіційний опонент:

**Доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України,
професор кафедри управління земельними
ресурсами та земельного кадастру
Білоцерківського національного
аграрного університету**

А.М. Третяк

Р.В. Ромасюк